

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԿՈՆՈՏԻ ՆՈՐԱՅԱՅՏ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Յովհաննէս Պատրիարք Կոլոտի ծննդեան 300ամեակի առիթով, 1978ին, մամուլը ընդարձակ կերպով արձագանգեց սոյն Պատրիարքի կեանքին ու գործունէութեան մասին, երեւան հանելով շատ մը փաստաթուղթեր, որոնք ծածկուած էին ձեռագիրներու կամ դիւաններու մէջ: Տօնակատարութիւնը աւարտելուն, պոլսահայ յայտնի բանասէր Տիար Գէորգ Բամպուքճեան, հաւաքելով մամուլի հին ու նոր տուեալները, ու վրան աւելցնելով իր կողմէ ձեռք բերուած շատ մը մանրամասնութիւններ, 1984ին Պոլսոյ մէջ հրապարակ հանեց «Յովհաննէս Պատրիարք Կոլոտ» տիտղոսով 415 էջոց պատկառելի հատոր մը:

Ներկայովս կը հրատարակենք Յովհաննէս Կոլոտէ երեք նամակ, որոնք պահուած էին վանքիս դիւանը: Բնագիրներ չեն՝ այլ ընդօրինակութիւններ, որոնց մասին չունինք ոչ մէկ ծանօթութիւն՝ թէ որով ձեռքով կատարուած է օրինակութիւնը եւ ե՞րբ մտած են Ս. Ղազարի դիւանը: Գրչութեան ձեւէն եւ գիրի տեսակէն դատելով կրնանք եղբարկացնել՝ թէ Մխիթարեան միաբանի մը գրչութիւնը չեն՝ այլ օտարի մը:

Երեք նամակներէն միայն մէկը կը կրէ ճշգրիտ թուական, 27 Մայիս 1740, իսկ յաջորդ երկուքը անթուական ըլլալով հանդերձ պէտք է գրուած ըլլան նոյն շրջանին: Երեքն ալ իրենց բովանդակութեամբ չափազանց կարեւոր են, քանի վը յայտնեն Կոլոտի եկեղեցաբանական գաղափարներու ընդարձակութիւնը եւ իր ունեցած լուսաւոր հորիզոնները:

1734էն սկսեալ Երուսաղէմի Ս. Յարութեան տաճարին մէջ սկսած էին Յոյներու ոտնձգութիւնները՝ լնդալէմ Հայոց իրաւունքներուն: Վէճերն ու խնդիրները կը տեւեն տարիներ, մինչեւ որ Կոլոտ Պատրիարք, 1 Յունուար 1739 թուակիր նամակով կը դիմէ Փարիզի Արքեպիսկոպոսին, նախարար եւ Կարդինալ Անտուէ Տը Ֆլէօրիէ, խնդրելով անոր միջնորդութիւնը: Նոյն Կարդինալին եւ Պոլիս գլու-

նուող Գաղղիոյ գեասպան Վիրնէովի միջնորդութեամբ՝ երուսաղէմի հարցը, 7 Ապրիլ 1740ին կը փակուի ի նպաստ Հայերու: Այս եղելուութիւնն է հաւանաբար որ առիթ կ'ընծայէ ջերմացնելու երկեղեցական յարաբերութիւնները, ու Կոլոտ կը կատարէ կարգ մը գիշումներ՝ տեղեկելու համար խաղաղ միջնորդութիւնը ի նպաստ Եկեղեցւոյ միութեան:

Բնականաբար շատ էին նաեւ դժուարութիւնները ու բռնակցիք հարցերը, համեմատ համար ցանկալի միութեան: Ահա, ներկայ նորայայտ նամակներով կը յայտնուի Յովհաննէս Պատրիարքի մտքի հորիզոնին ընդարձակութիւնը եւ ճկունութիւնը. ան չի մտածեր չեղիլ հայ Եկեղեցւոյ դարաւոր աւանդութեան, ու իբր քաջ աստուածաբան՝ գիտէ կատարել զանազանութիւններ՝ ի նպաստ ճշմարտութեան, հասնելու համար հասարակաց բարիին: Այս տեսակէտով ներկայ երեք նամակները կարելի է նկատել երեք գոհարներ, որոնք կու գան զարդարելու Կոլոտ Պատրիարքի լուսաւոր ճակատը:

* * *

Առաջին նամակը Յովհաննէս Կոլոտ գրած է 27 Մայիս 1740ին, ուղղելով Փարիզի Արքեպիսկոպոսին, նախարար եւ Կարդինալ Տը Ֆրէօրիի: Կոլոտ կը գրէ. «Գոյ արդարեւ ներս սրտի իմոյ հրէկ մեծ սիրոյ եւ անկարութիւն արդեանց, եւ այն ի կողմանէ միաբանութեան դասեր Եկեղեցւոյս Հայոց՝ ընդ Սրբուհւոյ Մօր Եկեղեցւոյն Հռոմէականի», ու կը ներկայացնէ երեք դժուարութիւններ, որոնք արգելք են իրականացնելու ցանկալի միութիւնը:

Կոլոտ նախ կը բացատրէ թէ հայկական աւանդութեամբ երեքսրբան երգը՝ տօնին համաձայն կ'ուղղուի Որդւոյն, Ս. Հոգիին եւ կամ Ամենասուրբ Երրորդութեան, եւ թէ պահելի է այս սրբադան աւանդութիւնը: Երկրորդ. Նիկիական Հանգանակը զուր է Որ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ յաւերածութեն, եւ «ազն մեր խղճահարի ի լսելն զՀանգանակն այն յաւերացումամբ եւ բարձրամբ. կարծեմ թէ եւ ոչ ժողովն Ֆլորէնցիոյ անպատճառ ասել հրամայեաց ամենից ազգաց, եւ ոչ զնոզով ինչ՝ ի վերայ ոչ ասողացն արտադրեաց», որովհետեւ Ս. Հոգիին բխումը ընդունելով «ի Հօրէ»՝ չի հետեւիլ թէ ան չի բխիլ նաեւ Որդիէն, ինչպէս Աւետարանիչները՝ մեր Տէրը «մարդ» անուանելով՝ չեն մերժեր անոր Աստուած ըլլալը: Երրորդ. «Պատրիարքաց մերոց անուանց, զոր խորելով ոմանք՝ ոչ յիշեն ի սուրբ պատարագին, յորմէ առասել երեւին բաժանեալք»:

Այս երեք դժուարութիւններու լուծումը, լուսամիտ Պատրիարքը կը սպասէ Հռոմի Ս. Ժողովէն, ու գերական պատասխանի մը պարա-

գային՝ «գրազուժամ արդիւնա ստանայցէ Մայր Եկեղեցին», իսկ հա-
կառակ պարագային ալ, ահնարկելով իր միջոցով հայ Եկեղեցւոյ
մէջ նշովքներու ջնջումին, «կարծեմ թէ եւ իմ թոյլ տուեալքն՝ ոչ
մնան ի կայի»:

Այս տողերէն յետոյ, մեծ Հայրապետը գրիչը թաթխելով սրտին,
կը խնդրէ ու կը պահանջէ որ չարիազանց կարեւորութիւն չտրուին
երկրորդական աւ չնչին խնդիրներու, որու հետեւանքով «անվնասեցն
խտրութեամբ՝ ի բազմաց զրկեցին բարեաց՝ ի մէնջ թոյլատրեցե-
լոց», մանաւանդ որ հայ Եկեղեցին հաւատքի գլխաւոր կէտերու մէջ
համաձայն է Հոռոմի Եկեղեցիին, տարբերութիւնները միայն արարո-
ղութիւններու նկատմամբ է, ու մեծը այլազգիներու մէջ ապրելով՝
չենք կարող ազատ կերպով յաճախել լատիններու եկեղեցիները, քա-
նի այլազգիները «դիպող ժամու սպասեն՝ զքէն իւրեանց արեամբ եւ
աքտրամբ վճարել»: Կոլոտ իր նամակը կը կնքէ սա խօսքերով.
«Աւստի սթէ վերոգրեցեալքն հոգանիցին եւ պատուէր տացի մերոցն՝
անխտրաբար դալ ի մեր եկեղեցիս, եւ դաշնադիր լինիմ՝ զի Աստու-
ծով միաբանութիւնն զհիմն անխախտ ունեսցի»:

Երկրորդ նամակը ուղղուած է Կարդինալ Պելլուքայի, որ Հոռոմի
մէջ Ս. Ժողովի կողմէ կը մշակէր յարաբերութիւններ հայ Եկեղեց-
ւոյ հետ: Նամակը չունի թուական, սակայն պէտք է գրուած լլլայ
նախորդ նամակին հետ, այն է 27 Մայիս 1740ին: Ֆրէօրի ուղղուած
նամակին մէջ՝ Կոլոտ կը յիշատակէ թէ եկեղեցական հաղորդակցու-
թեան մասին ընդարձակ նամակ մը գրելով Կարդինալ Պելլուքայի՝
անկնիք կը զրիէ Փարիզ, որպէսզի Ֆրէօրի կարգաւոր տեղեկանայ
պարունակութեան, հասցնէ առ որ անկ է, ինքն իր կողմէ բարեխո-
սելով, որպէսզի Ս. Ժողովը փութայ տալ լուծումը եղած դժուա-
րութիւններուն:

Նամակին պարունակութիւնը իր ընդհանուր գիծերուն մէջ, իբր
բովանդակութիւն՝ նոյնն է նախորդ նամակին: Կոլոտ Պատրիարք
նախ ցոյց կու տայ իր գոհունակութիւնը թէ 4 Ապրիլ 1740ին տա-
ցած է 12 Յուլիս 1739ին գրուած նամակը, ու կը յիշէ թէ «զի՞նչ ալ
ինչ զուարճալի եւ Աստուծոյ հաճելի կարիքէ դառնել՝ քան զմիա-
բանութիւն հաւատացելոց՝ ի մի Տէր եւ ի մի հաւատ»: Կը հրաւիրէ
Կարդինալը նկատելու «զայն՝ թէ ի մէջ ծառայութեան խտադու-
նից՝ զհաւատն ամբողջ պահէ ազգս Հայոց», ճշմարտութիւն մը՝ որու
համար Կարդինալը պէտք էր «յիրաւի գովել ունէր քան թէ պար-
սաւել»:

Ապա անցնելով վարդապետական մասին՝ կը ակսի. «Զի՞նչ պա-
կաս մնայ առն ըրիստոնէի ի կողմանէ հաւատոյ մարդեղութեան
Քրիստոսի, յորժամ զնա Աստուած կատարեալ եւ մարդ կատարեալ

հաւատալցէ», եւ երբ հայ Եկեղեցին կ'ընդունէի Քրիստոսի մէջ մէկ բնութիւն, «ոչ երբեք ասացեալ է եւ կամ ասէ ի Քրիստոս մի միայն պարզ բնութիւն, զի զայն զկնի մարդեկութեանն՝ եւ ոչ դեւը համարձակին ասել»։ Ու յետ բացատրելու եւ մանրամասնելու հաւատքի այս ճշմարտութիւնը՝ կը խնդրէ Կարդինալէն տր «եթէ (յ)ոմանց այլ ինչ քան զգրեալս լուեալ իցէ Գերամբարձութիւն Զեր, համարեացի այն կա՛մ ի տգիտութեան, կա՛մ ի նախանձուէ եւ յաջողոտութեան»։ Ապա այս նիւթին մասին խօսքը կը կնքէ ըսելով. «Յի վերայ այսոցիկ կնիք լիցի բանա, թէ զՏէրն մեր խոստովանելով Աստուած եւ մարդ կատարեալ, ոչ այլ ինչ ասէ եւ դաւանի՝ եթէ ոչ երկու բնութիւն, թէպէտ առ բարձրամն դարձուածութեան պարզամտաց, առ ի չիմանալ երկու բնութեամբն եր(կ)ու անձնաւորութիւն, ոչ միշտ ներդրածութեամբ հետեւիցի արտաբերութեան բառիցն երկու բնութիւն, այլ ասիցէ Աստուած եւ մարդ կատարեալ»։

Նկատմամբ Քաղկեդոնի Ժողովին՝ Կոլոտ դեղեցիկ բանաձեւով մը կ'ենդրակացնէ թէ Ժողովին վարդապետութիւնը ընդունելով՝ ընդունած կ'ըլլամք նաեւ Ժողովը, առանց սակայն բացայայտելու զայն, որովհետեւ նոյն իսկ անցեալ դարերուն, երբ ժամանակները նպաստաւոր էին նոյնը դաւանելու, Կարնոյ եւ Սիսի Ժողովներով՝ «հաղիւ թէ կարացին համոզիլ սրբազամիտքն մեր»․ արդ «զի՞նչ կարէ առնել նուաստութիւն մեր՝ ի ժամանակս գերութեան, ի ներքոյ տէրութեան սոցա»։

Այս բոլորին հզրակացութիւնը մէկ վ. եթէ Հռոմի Ս. Ժողովը չհաջայ այս նամակին եւ Կարդ. Ֆլէօրիի դրուածներուն լուծումը՝ «այնուհետեւ աշխատութիւնն իմ եւ Զեր՝ առ ոչինչ լինին, եւ կամ ինձ թուի թէ զարեան իմ առնուլ եւ անհետ փախչել երեւի»։

Երբորդ գրութիւնը չունի վերնագիր եւ ոչ թուական, սակայն անտարակոյս շարունակութիւնն է Կարդ. Պելլուքայի ուղղուած նամակին։ Գրութիւնը կը տկսի. «Մակայն մնան մեզ ոմանք քանք խորհրդաբար ծանուցանելիք», այն է առանձնաբար եւ ծածուկ կերպով ծանուցուելիք խոզիրներ։ Նոյն բացատրութեամբ կ'աւարտի նամակը. «Եթէ խորհրդական գրոյս խնդիրքն...»։

Ներկայ գրութեամբ Կոլոտ Պատրիարք եւս տայ իրական պատկերը նոյն տարիներու Պոլսոյ եւ գաւառներու հայ Եկեղեցւոյ իրականութեան։ Պատրիարքին համոզումով՝ մեծազոյն աղէտը եւ Եկեղեցւոյ միութեան գլխաւոր արգելքը՝ լատինաւոր եկեղեցական դասն էր. «յաղդին մերում գտանին բազում կարգաւորք, թէ՛ ի Մեծն Հռոմ եւ թէ՛ աստ ի Մեծ քաղաքս, ոչխարենի մորթովք ծածկեցեալք, եւ մանաւանդ աստ եղեալքն, որ ո՛չ Հռոմայ Քահանայապետին բոլորապէս հնազանդին եւ ո՛չ մեզ... արդեւումս զգալն աղդի մերոյ ի մեր

եկեղեցիի՝ իբր ի տանէ խորելոյ... պատճառաւ դրամոյ հաւաքման եւ ո՛չ վրէժխնդրութեամբ աստուածապաշտութեան»:

Ապա կը թուարկէ տասնըմէկ կարեւոր եւ էական կէտեր, բոլորն ալ կարօտ գործնական լուծումներու, որոնք եթէ «հրամանաւ սաստկադռնիւ ի Հոսմայ Քահանայապետէն եւ ի Սրբոյ Ժողովոյն կանոնադրիցին՝ աղղամամբ Գերամբարձութեանդ, հաւատամ թէ օր ի վերայ աւուր՝ խաղաղութիւնն անկասկի եւ քաժանման անունն անհետ կորիցէ... և իշխիցի Եկեղեցի մի՝ իբրեւ զտապան Նորեան... սակայն եթէ խորհրդական դրոյս խնդիրքն ոչ կատարիցին ի Հոսմայ՝ կարծեմ թէ խաղաղութիւնն ոչ կայուն եւ հաստատ մնայ»:

* * *

Այս նորայայտ նամակներով անգամ մը եւս կը ներկայանայ առիթը մօտէն ճանջնարու Յովհաննէս Պատրիարք Կոլոտի անձը՝ իբր եկեղեցական միութեան ռահվիրայ: Այն ինչ որ այսօր քոլոր Եկեղեցիները կը փորձեն իրադրծել, մեծագոյն աշխատութիւններով եւ ճիշդերով, երկու դար առաջ այս մեծ Հայրապետը՝ առանձին ուղած է իրադրծել, շատ մը կէտերու մէջ ղիջանելով, վտանգելով նոյն իսկ անձը, քալելով հոսանքի հակառակ, «զգլուխն իմ գորոգայթի եղեալ... սակա որոց թէ գորքանս կասկածանս կրեմ եւ դողամ յագդէս իմմէ եւ իշխանութենէ սոցա (Օսմանեցոց)՝ միայն Աստուծոյ է զիտելի»:

Հ. Ս. ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ

1

Յովհաննէս Արքեպս. Կոլոտ Պատրիարքի 27 Մայիս 1740 թուակիր նամակը, ռզրռած Փարիզի Արքեպիսկոպոս եւ Նախարար՝ Կարդինալ Անտուէ Տը Ֆլետրիի:

Կրկնակի փառօք ճոխացելոյ եւ իբր աշտանակին ոսկեայ ի Զաքարիայէ տեսեցելոյ, յաջմէ եւ յահեկէ ղերկին ձիթենիս, այսինքն զհոգեւորականն եւ զմարմնաւորականն փառապաշտութիւն ի միում անհատականի անձին համբարձողի, Տեառն իմոյ Տեառն Գերամբարձեցելոյ Տէ Թլուրոյ, քրիստոնէադունելի Կայսերն ամենաաւրժանաւոր փոխանորդի, եւ Սրբոյ Եկեղեցոյն Հռոմէականի հաստատագրուելոյ արձանի, եւ ամենազովել(ւ)ոյ վեհափառ իշխանի, յոյժ

խոնարհական ղեկօք մաքրազան աշտոյն համարոյր նուիրեմ, աղօթելով առ Տէր, պահել զպսակեղ իմ կայսերական, ի պարծանս բոլորից քրիստոնէից, և Սրբոյ Մօր Հոռմէականի Եկեղեցւոյ, և աստուածահաճեալ կայսերութեանն Կալլիացւոց, խնամակալին Աղգիս Հայոց. ամէն:

Արդարեւ, Տէր իմ Տէր, ըստ փելիսոփայից անկարելի է զմէջն երկուց ծայրագոյն ներհակաց գտանել. եւ այն առ իս ղիպեցաւ, զի ծայրագոյնեղ հեղութիւն երկայնամտութեան Զերոյ՝ զնուաստագոյնս համարձակադոյնս առնէ, եւ ծայրագոյն անարժանութիւնս իմ արգելու: Բայց նկատելով խորագոյն մտածմամբ, ի բնականաց զտի ապացոյց զանաւարմին և անմահ հոգւոյ միաւորութիւն ընդ ներթականի եւ մահկանացուի մարմնոյ, միջնորդութեամբ արեան և շնչոյ ներդաշնակցելոյ. և ի գերբնականաց՝ զմիաւորութիւն բնութեանս մերոյ ընդ անձին Բանին Աստուծոյ, միջնորդութեամբ բանականի հոգւոյ, մասամբ նմանեոյ Բանին անմարմնոյ եւ անմահի, եւ մասամբ նմանեոյ մարմնոյ ստեղծականի: Իսկ ի բարոյականս իբր կոպար միացուցիչ երկուց ներհակաց՝ զտի զսէրն, որ ոչ երբեք նախանձի, ոչ զրդոճ, ոչ ամբարհաւաճի եւ ոչ խնդրէ գիւրն, այլ ընդ վեհազնէից վեհանայ, և ընդ նուաստից վեհապաշտիցի և ընդաշտանայ: Բարեգոյն դեսպան և հաշտահամբոյր հրեշտակ խաղաղութեան, ուրեմն, զսէրն առնելով, ընդ վեհիդ վեհ, և նուաստիս ձեռնկալ հաւատալով, նովիմբ ուրեմն համարձակեցայց զաղերսն իմ տարածանել առաջի Գերամբարձութեանդ, և նովիմբ աղաչեցից, զի թէ եւ ոչ յիս՝ գոնէ ի հրեշտակն խաղաղութեան խնայիցես, և զոր խորքմն Երկայնամտութեամբ՝ հրամայիցես եղանիկ:

Քանզի գիտէ ամէնխմաստ Գերամբարձութիւն Զեր, զի երբեմն Աստուած զիդձ սրտին փոխանակ արեանց ընդունի, և զսակաւս սիրով ընծայեալ՝ քան զբազումս թարց սիրոյ՝ առաւել հաճելի համարի. դոյ արդարեւ ներ սրտի իմոյ հրդեհ մեծ սիրոյ և անկարութիւն արդեանց, եւ այն ի կողմանէ միաբնութեան Դատեր Եկեղեցւոյս Հայոց՝ ընդ Սրբուհոյ Մօր Եկեղեցւոյն Հոռմէականի, և յանկարանալն իմ ըստ բոլորին համաձայնեցուցանել ոմամբ կարելեօք յոմանս տեղիս, իբր փորձաքար թոյլատրութիւն արարի, խորհրդակցութեամբ արժանապատիւ գերապանծ իշխանին Կայսերութեան Զերոյ, Տեառն իմոյ և առ ի Քրիստոս եղբայրացելոյ, ծայրագոյն դեսպանին և պաշտօնակցին մերոյ Եպիսկոպոսին Կարդազէնոյ որ աստ: Սակայն երեւիին իբր դժուարինք ատելիպեցան, որոց թոյլատրութիւնն է անկարելի և բոլորի խաղաղութեան տապալիչ, վասն յայտնի դոյնոյն:

Նախկինն է՝ Երեքսրբեան փառաբանութիւնն, որ Աղգա մեր ի բնէ ուսեալ, ըստ պատշաճի աւուրց՝ այլ և այլ վերաբերութեամբ,

և և յիշմամբ տնօրէնութեան և մարդեղութեան Փրկչին մերոյ՝ ասէ ի դէմս նոյնոյ մարդացելոյ Բանին Աստուծոյ. և ի Սրբոյ Պննտէկոստէին՝ ի դէմս Սրբոյ Հոգւոյն, առանց խաչեցարի, և այլոց՝ որք առ անձն մարդացելոյն պատկանին, և յամէն երկուշարթի մեծի պահոց՝ ի դիմաց Հրեշտակաց՝ ի դէմս Սրբոյ Երրորդութեան, առանց պատկանեցելոյ մարդեղութեան Փրկչին: Եւ թէ որպիսի շրջանկատութեամբ ասէ ի դէմս Փրկչին մերոյ, սերեցեալն յինէն առ Եղբայր մեր Գերապատիւ Կարտինալ Պէլուկայն, որ ի Հոռոմ, յայտնի առնէ Գերամբարձութեանդ:

Երկրորդն է՝ վասն բղիժման Սրբոյ Հոգւոյն, զոր յոմանս տեղիս այլափոխեալ ոմանք՝ ի դաւաճութիւնն Նիկիական Հանգանակին, ներմուծանեն զկնի ասելոյ «Հաւատամբ և ի Հոգին Սուրբ, յանեղն և ի կատարեալն» «Որ ի Հօրէ և Որդւոյ բղիժի», որ թէպէտ և ի Վարդապետաց և ի Ժողովոյն Ֆլորէնցիոյ ասացեալք գտանին, բայց վասն պատուոյ Սուրբ Ժողովոյն Նիկիոյ՝ Ազգն մեր խղճահարի ի լսելն զհանգանակն այն յանբացուցմամբ և բարձմամբ: Կարծեմ թէ և ո՛չ Ժողովն Ֆլորէնցիոյ անպատճառ ասել Հրամայեաց ամենից ազգաց, և ոչ զնոյմ ինչ ի վերայ՝ ոչ ասողացն արտադրեաց, այլ ի կամս ապաստան եթող յունաց՝ բաց ի յատինացուց, վասնզի սլաղաւմտաց ոչ դիւրին է համոզել ասել յերկուց բղիժի, և ոչ զոյ երկու հոգի, թէպէտ և Փրկչին ասի ի յաւիտենից և ի Ժամանակի ծնեալ՝ միակ անձնատրութեամբ, և ոչ զոյ երկու որդի Վրկալի ծնեղեամբս. այլ և ասի Միածին, փասն ոչ զոյոյն ծնունդն բնութեանց, այլ միոյ անձնատրութեան: Ի վերայ այսորիկ ևս զոյ բան ինչ նկատելի ի զորոն Կարտինալ Պէլուկային, զի և ոչ ի նախնականի անկեղեցւոյ ամենայն ոք միով և նոյնով աղօթիւք բաւ առնէր, այլ ոմանք սաղմոսիւք զԱստուած զովէին և ոմանք մարդարէականօք. կարէ ասեմ և արժամենայն ոք զխղճմտանս պարզել ներքին դիտաւորութեամբ, և մտաւորական արտաբերութեամբ, որպէս և զմանկունսն ասեմ զօրութեանաբար բանականս, թէ և զխօսողութիւն արդէն ոչ ունիցին, և ոչ վասն անխնսութեան ասեմք զնոսս զաղանս և անբանս. այնպէս համարեցին և ի կողմանէ այնորիկ խղճահարքն, իբր սրտիւ և մտօք սաղմոսանուագք ի ներդործութեամբ ոչ ասելն: Նաեւ զի այն դաւաճութիւնն Նիկիական յամենայնում առուր Հռչակեալ յեկեղեցիս Հայոց ի միոյ միայն բարձր բարբառաւ ասի, և ոչ յամենից. կարեն ուրեմն յայնժամ մտօք ի լուրեանս ասել որպէս և կամինն, զի «Ի Հօրէ» ասելով՝ ոչ հետեւի ասել «Ի Որդւոյ ոչ բղիժի» տղայն և մարդ ասելով իբրեմն Աւետարանիչք զՏէրն մեր, ոչ բաց ասեն և զԱստուած զոյն նմին, այլ տմանք զամիշխարար բղիժիս յայտ առնեն ի Հօրէ, և ոմանք զմիշխարարն ասիցեն ի Ժածուկ:

Իսկ Երրորդն է յիշում Պատրիարքաց մերոց անուանց, զոր խը-

տրեւում ոմանք՝ ոչ յիշեն ի սուրբ պատարագին, յորմէ առաւել երեւին բաժանեալք, եւ նիւթ տան ալազդեաց, իբր թէ իցեն ապրստամբք ի տէրութիւնէ իւրեանց:

Արդ, եթէ այսոցիկ երկոյ վերոյ գրեցելոց նարդեանս՝ հրաման տացի ուղղափառաց համաձայնել չայոց ուղղամիտ Աղգիս, վարծեմ թէ Աստուծով, պատճառաւ այնոցիկ թոյլատրութեանց՝ տրադումս արդեւնս ստանայցէ Մայր Եկեղեցին: Զի թէ այսոցիկ թոյլ ոչ տացի, կարծեմ թէ եւ իմ թոյլ տուեցեալքն՝ ոչ մնան ի կայի: Վասն որոյ իբր ի նորածին մանկունս իմ խնայելով, այսինքն ի ծածուկ թոյլատրեցեալսն, այսոցիկ երիցս ի Սրբոյ Ժողովոյն, ձեռնորոշութեամբ Գերամբարձութեանդ հոգացին, որպէս եւ գրեալն ամ Եղբոր մերոյ Կարտիկալ Պէլուկային, որոյ ի Գերամբարձութենէդ զիբ գրիւ աղաչեմ, թէ Պատրիարքին չայոց գրեցելոցն ղճարն հոգասլիբ ի Սրբոյ Ժողովոյն, զի թերեւս աստ ծայրադոյն Դեսպանին Զերոյ եւ Եպիսկոպոսին, հարկիւ հրամայիցի ղպարզամիտսն մեր համոզել, զի ի կողմանէ այնց երկոցն չայոց Եկեղեցւոյս համաձայնիցին, թէ՛ ի Բերիա եւ թէ՛ ի Գաղատիա, զի մի՛ դուցէ անվնասիցն խորութեամբ՝ ի բազմաց զրկիցին բարեաց՝ ի մէջ թոյլատրեցելոց, զի անհնար է թէ ի ծածուկ հրամայեցեալքն կայուն մնացեն, եթէ այսոցիկ ոչ հողանիցին, եւ մանաւանդ եթէ ոք ղաշնագիր լինիլ ի հաւատն ածել զհրեանս եւ զհեթանոսս դաւանութեամբ արգիս չայոց, հաւատամ թէ Մայր Եկեղեցին ո՛չ երբեք ընդդիմանայր, այլ հաճեալ հաւանէր առ ժամանակ ինչ, մինչեւ ի միանգամ հաստատին: Եւ այն, զի թէ ոչ իցէ յանդէսութիւն ասելս առաջի Գերամբարձութեան Զերոյ, կարծեմ Աղգս չայոց ի մէջ գերութեան զբիրստոս Աստուած հաւատալով, եւ Սրբոյ Երբորդութեանն ծունր իրկնելով, բաւականօրէն ասի հաւատացեալ, եւ փրկելի, եթէ եւ ղդործան համաձայնս հաւատոյն ցուցանիցէ. ապա ո՛ւր մնայ որ ի գլխաւոր մասունս հաւատոյ ամենեւին համաձայն է Սրբոյ Եկեղեցւոյն Հոռմայ, թէպէտ եւ յոչ զիտողաց առաջի ալատարազ կարծիցի: Քանզի ի բաղումս ունի զհամաձայնութիւն, եւ զայնս ի կողմանէ փրկաւտից, եւ զսակաւ տարաձայնութիւնս ի կողմանէ արարողութեանց: Վասն որոյ, Տէր իմ Տէր Գերամբարձագոյն, խնդրեմ աղբրսիւ ի Գերիշխանութենէդ, զի որպէս ամենից արդաց աւանդես զկանոնն ուղղութեան, եւ լինիս հրեշտակ խաղաղութեան, ոյր պատճառաւ ոչ միայն ի ջրիստոնէից, այլ եւ յանկրօնից ընդունիս տրարեհամբաւեալ անուն խաղաղասիրութեան, նմանապէս եւ յայտմ մասին եւ զգոտութիւն Աղին մեկոյ և զտարածախնութիւն ջոյովդ հոգալանութեամբ խաղաղացուցես, վասն երկից խնդրոց մերոյ ի Սրբոյ Ժողովոյն, զի թերեւս եւ մեք եւ Աղգ մեր ղերծանիցիմք յարստամբ անուանէ, զի առաջի սոցա տէրութեանն, ընդ որով եմք հպատակեալք, կարի մեծ վնասապար-

տուեթիւն թուեցեալ է յայտնադունօք համաճարնիւն, եւ մանաւանդ ի խոր խոցին մինչ տեսանեն զազդ մեր համարժակութեամբ երթեւեկս առնել յեկեղեցիս ձեր որք աստ, եւ դիպող ժամու սպասեն՝ զքէն իւրեանց արեամբ եւ աքսորմամբ վճարել: Ուստի եթէ վերոգրեցեալքն հոգանիցին, եւ պատուէր առացի մերոցն անխտրաբար զալ ի մերս եկեղեցիս, ես դաշնադիր լինիմ զի Աստուծով միաբանութիւնն զհիմն անխախտ ունեացի:

Ահա եւ զգիրսն սիրեցելոյ Նորբոյ Կարտինալ Պէլուկային, թարց կնէոյ առ Գերամբարձութիւնդ յղեցի, զի թարգմանեցուցեալ վերահասու Եղիշցիս, եւ նմա եւս զիր հրամանի յղեցես՝ առ ի զխընդիր մեր կատարել ի Սուրբ Ժողովոյն, զի թերեւս հրամանաւ Սրբոյ Ժողովոյն՝ ամենայն եպիսկոպոսք եւ հրեշտակ կայսերութեան ձերոյ, յորում եւ իցէ ժամանակի յաստ գտանիւն, այնու կանոնօք զժողովուրդ մեր կազդուրիցեն:

Ողջ լինիլ քեզ ըրձամ յամերամս ժամանակս կրկին փառօք ճոխացելովք, ի պարծանս նուաստադունուց, աղօթողի Ձերոյ, Յօհաննու իբրու Արքեպիսկոպոսի եւ Պատրիարքի Հայոց որ ի Նորս Հոռմ:

Գրեցաւ յամի Տեառն 1740, Մայիսի ամսոյ 27, որոյ շտապումն պատճառեաց զի ոչ թարգմանեցաւ:

2

Գերազանցադունելի Տեառն իմոյ Տեառն Քարտինալ Պէլուկայի,
Սրբոյ Սօր Հոռմէականի Եկեղեցւոյ արժանաւոր Իշխանի,
յոյժ կարօտիւ Յիսուսաւանդ սիրով ողջոյն նուիրեմ

Գերամբարձութեանդ նամակն գրեցեալ յամի Տեառն 1739 Յուլիսի 12, եհաս առ իս յամի Տեառն 1740 յԱպրիլի 4, որոյ թէպէտ անադանութիւնն թախծեցուցանէր զիս, քաղց եւ զսէրն իմ բոլորքեալ հր(ա)հրէք, որոյ զալստեանն ոչ պակաս սպասէի, քան զխօթացեալսն դատեան արմուռն լուսապարհի, զոր մինչ ընկալայ (չիցէ յանդգնութիւն տեսլս), տարփումն սիրոյս ստիպեաց զիս առել ընդ Դաւթի. Ձի՞նչ կայ իմ բնաւ ի յերկինս, եւ կամ ի քէն զի՞նչ եւս խնդրեցից յերկրի: Մեծ վերադարեւ օրն այն ինձ քան զամենայն աւուրս եւ մեծաքանչ զարմամբ հիացայ, թէ զիարդ ներանցով արտիս սենեկի լայնատարած այն ուրախութիւն յորդահոտումն մենարանիլ եւ ամփոփիլ գորեաց: Զճմարտիւ երկրայութիւն առ զիպիլ ոչ վեր կասկածելի, եթէ գտնէ ի բնականաց զապացոյց գտանել անկարանայի:

քանզի եկն ի միտս երբեմն հաղոցումն աթենականացն սոփեստից թէ արդեօք զինչ յէյփցա իցէր համայնդամ(այ)ն մեծ եւ փոքր, որոց յամանց՝ արեգակն գոյ թուեցաւ, տր ըստ իրին մեծ, եւ ըստ գիտութեան փոքր նշմարի առ ի մէնջ. ոմանց աչք մարդոյ, որ ի փոքրագունի ստղակի իւրում զմտկերեւոյթս մեծամեծ լերանց եւ քաղաքաց ներինքեան տպաւորէ, եւ ոմանց սիրտ մարդոյ, որ թէպէտ ըստ բնականին փոքր իցէ՝ սակայն ըստ ընդունակութեան անբաւ: Ըստ որում եւ թմն ի գերեջանկաց վաղ ուրեմն կանխաւ ոգեաց ասելով՝ զսիրտն տեսողեալ վասն Աստուծոյ, միայն Աստուած կարէ լցուցանել: Իսկ ի մանկանց Եկեղեցւոյ ոմանց սէջրեանական մարմինն եւ արիւնն գոյ թուեցեալ է մեծ եւ փոքր, եւ ոմանց Սրբուհի Սայրն Աստուծոյ, եւ ըստ սրբոյն Դիոնիսիոսի Արեաբազացւոյ աստուածաբանութիւնն աստուածայինն սուրբ գրոց, զոր ի մեկմէ ի Բարդուղումէնդմէնդմէն Առաքելոյն քերեալ զվկայութիւն զաստուածաբանութիւնն համայնդամայն համառօտ եւ բազմազան թարգմանէր. թերեւս համառօտ ըստ նկարագրութեանն, եւ բազմաբան ըստ իմաց(ո)ւածոյն: Տարաւ ասեմ եւ իմ անձնակազոյն մենարան արտի իբր ի փոքրագունի տաղաւարի զ(ը)նդարձակութիւն լայնածառալ ուղղաթիւնն՝ զոր նամակ Գերամբարձութեանդ պատճառաւ, զի գորով բազմազունակ ներգործութեամբ ուղղաթիւնաց առլցեալ, եւ իբր ի զանազանից ծաղկանց ի մի շարունակութիւն մեղեր համազուգեցեալ ի մեղուաշէն զաւակէդ Սրբոյ Եկեղեցւոյ, վասն որոյ եւ կիրքն որ առ իս՝ ոչ սակաւ ներ արտի իմում թափանցեցին զբերկրութիւնս: Որոյ նախձեռնէր ընդունելութեան անարդիւն (թղ)ստոյս ի Գերամբարձութենէդ, եւ զպատճառն զսիր ոչ զթուղ]ստն եւ զպարունակելոյն, այլ մանաւանդ զիղ]սմ սրտիս որով զրեցեալն էր, քանզի փրատ է լոմանկ ալրոյ հաւատայի, եւ ի Տէրութենէդ նամակ ընդարձակազոյն վարկեցեալ եւ սիրով մեծաւ ընկալեալ:

Նաեւ զոր արտայայտեալ էիր նովիմբ զիրձ բաղձանացս ի ծանուցմանէ պաշտօնացի մերում զոր ունիմ, առ այն թէ արդարեւ ունիմ զսէր եւ ոչ զկարիս. եւ ինքն Աստուած զիրձ սրտիս ի տեղի արդեանց հասնեցի ընդունել, աղօթիւքն Գերամբարձութեանդ. քանզի զի՞նչ այլ ինչ զուարճալի եւ Աստուծոյ հաճելի կարիցէ գտանել, քան զմիաբանութիւն հաւատացեալոց ի մի Տէր եւ ի մի հաւատ, եւ ի մի մկրտութիւն, եւ ի մի յոյս վոչման: Զի եթէ միաբանութիւնն զբազումն մի առնէ, եւ մերկառակութիւնն զմիինն ի բազումս բաժանէ, ո՞վ ոք իցէ ի բարեխոհ մտածողաց՝ որ ոչ զմիինն սիրով ընդգրկիցէ, եւ ի միւսում, օն անդր, քան զտարակացութիւնն արեւելից եւ արեւմտից զփախուստ առնիցէ:

Ունի եւ ռնկեց ի Եկեղեցիս Հայաստանեայց առ բազումս հաւատացեալաց զհամարձակութիւն ընդ Սրբոյ Եկեղեցւոյ Հոռոյ, եւ

դասակարգ տարաձայնութիւնս ի կողմանէ անվնասաբերից, որով ոչ դատաւանդան ցուցանէ մեր ընդ ձեռք, այլ գնշան ծառայութեան մերոյ, որ եթէ նրբագոյն մտօք հետազօտել տէպ լինիցէր Գերամբարձութեանը՝ զտառապանս աւ զվիշտս ծառայութեան մերոյ, եւ զայն թէ ի մէջ ծառայութեան խտագոյնից զհաւատն ամբողջ պահէ ազգս Հայոց, յիրաւի գովել ունէր քան թէ պարսաւել, եւ ոչ ճտար ի Նիվոդիմոսի ծածուկ աշակերտութեան զԱղգս Հայոց հաւաստել: Որոց եթէ աւ գործըն համաձայն հաւատոյն զտաննէին՝ աներկբայ դիրկութեանն գով ոչ ոք ի բարեխոհից բաց ասել:

Առ այս ինքիւր պատկանի պատասխանել առ այն՝ թէ միաբանութիւնս այս ոչ կարէ լինիլ եթէ ոչ միոյ եւ նոյնոյ դաւանութեան միաբանութեամբ որ առ փրկագործ մարդեղութեան Փրկչին մերոյ է. որ եթէ հիմն քրիստոնէական մերոյ՝ Վ' քանն Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի թէ Հաւատացէ (յ) Աստուած եւ յիս հաւատացէ. եւ թէ Այս եւ յաւիտեակամ կեանք, զի ծանցեմ գեղ միայն ճշմարիտ Աստուած, եւ գոր առաքեցեր զՅիսուս Բրիստոս: Ո՞վ ոք ի յայտցանէ արտաքոյ դատեցեալ զինքն փրկելի վարիցէ ձեւակերպել, որովք պարանակի խորհուրդ Սրբոյ Երրորդութեանն եւ մարդեղութեանն Բանին Աստուծոյ: Այլ որպէս կանխաւ պրեցի Գերամբարձութեանը, զի՞նչ պակաս մեայ առն քրիստոնէի ի կողմանէ հաւատոյ մարդեղութեանն Բրիստոսի, յորժամ զնա Աստուած կատարեալ եւ մարդ կատարեալ հաւատացէ. ո՞չ ապաքն եւ երկու ասելն բնութեան առ ի ստուգութիւն աստուածութեան եւ մարդկութեան կատարելութեան Բրիստոսի է, աւ զհարդ գլեհիկն յիմաստասիրել մտրակիցի, որ եւ ոչ արանց կատարելոց է դիւրադիւտ: Իսկ եթէ անտաշ քարամբք սեղան Աստուծոյ շինել յղճանայցէ ոք երբ եղեւ այն խոստացեալ յԱստուծոյ, որ մահաւանդ իւրն է պատուիրան թէ սեղան յանտաշ քարանց ինչ շինեսցիք, զայս սեղան անտաշ ի բնութեան արտաքոյ եւ աստուածային կարողութեամբն լեալ հաւատամբ զմարդեղութիւնն Փրկչին մերոյ Աստուծոյ, առ որոյ իբր ի կայութիւն նորոյ իմն չընադագուեոյ երկնի քաւական բնեւոս հաստատութեան հարաժայնոյ աներեւութի տառուածութեան եւ հիւսիսայնոյ երեւեցելոյ մարդկութեան չըջարեողի՝ զմիակ անձնաւորութիւն Փրկչին մերոյ վարողաց գով՝ ո՞չ ոք ի ճշմարտասիրաց զանխաջաւ:

Իսկ առ այն թէ եթէ այնպէս հաւատայր ազգն Հայոց՝ որպէս եւ զու, ոչ առէ ի Բրիստոս մի միայն բնութիւն, որոյ ազգին իմոյ երաշխաւոր լինիմ յայսմ վայրի, զի ոչ երբեք ասացեալ է եւ կամ առէ ի Բրիստոս՝ մի միայն պարզ բնութիւն, զի զայն գլին մարդեղութեանն՝ աւ ոչ դեւք համարձակին ասել, որոյ անուան մարդեղութեան (որ է փրկապաշտի անունն Բրիստոսի), ըստ մեծի Առաքելոյն ծունր կրկնեն, որ եթէ անկարելապէս այնպէս ասիցէր, զի՞նչ

հարկ էր ասել մարդանալն Բանին Աստուծոյ, զի եւ նախ քան զմարդեղեղութիւնն մի էր, եւ է ընդ Հօր Աստուծոյ բնութեամբ համապոյակից Հօր խորոմ գոյով: Այլ զոր սրինակ եթէ ոչ ասիցէր՝ հրացեալ երկաթ, ո՞չ ապաքէն հրոյն եւ երկաթոյ անուամբ՝ իմանայր բնութիւն հրոյ եւ երկաթոյ, եւ կամ ասիցէր՝ զմարդն ի հողւոյ եւ ի մարմնոյ զեղեցիկ կաղմուած, ըստ այբոյն Գրիգորի Նիւսասցւոյ, ո՞չ ապաքէն իմանայր մարմին անուամբն՝ զբնութիւն մարմնոյ եւ հողւոյ անուամբ զբնութիւն հողւոյ ի մարդն, թէպէտ այնոքիկ մի տեսակ զմարդն բացակատարիցեն, եւ ոչ աստուածութեանն եւ մարդեղութեանն ի Քրիստոս զմի տեսակ, եթէ ոչ զմիանձնաւորութիւն:

Իսկ եթէ (յ)ոմանց այլ ինչ քան զըրեալս լուեալ իցէ Գերամբարձութիւն Զեբ, համարեցի աչն կա՛մ ի սղիտութենէ, կա՛մ ի նախանձու եւ յաշտղիտութենէ, եւ կա՛մ միամտաբար զնախնեացն հարց ասացուածս հարց ջատաղւոյդաց, որոց մինն է Սուրբն Կիրեղ Աղեքսանդրացին, զոր քաջ գիտեմք զի արտաքոյ ժողովոյն՝ ի գրեցեալսն ունի ասացեալ բանս մի բնութիւն, եւ յաւելեալ զմարմնացաւն, որով բառիւ հարցանողացն բաւ առնել ջանայր, թէ միտն իւր ոչ իցէր համաձայն, որպէս եւ յետոյ Նստիգէսն թերաբանէր, այլ զի այնու բանիւ զնեստորիոսի չարաչար բաժանմունսն լուծցէր ըզկարծիսն: Եւ զի՞նչ զարմանք, զի եթէ այն երանելին վասն սակաւ բանին իւրոյ երկարաբազոյն լուծման կարօտացաւ, առ ի բացայայտել իմիտն իւր, որպէս եւ զբանքն նորին որ առ Յուհաննէս Անտիոքացին եւ առ Երեմիաս ցուցանեն, ապա քանի՞օն եւս աղջս Հայոց, (ճանաչելով Գերամբարձութեան թէ արն իցէ միախն Հայոց Եկեղեցւոյ), կարօտի երկարաբազոյն բանից, առ ի լուծումն տարակուսանաց եղբայրութեան ձերոյ, բայց չնոր(հ) մեծ ունիմ զԱստուծոյ, որ աղատեաց զմեզ յաշխատանաց մեծաց ձեռնտու(ու)թեամբ եւ սատարութեամբ իմացման Զերոյ զմիտս ազգիս Հայոց, թէ այն իցէ միտն՝ որպիսի է եւ իմն: Ի վերայ այսոցիկ կնիք լիցի բանս թէ՛ զՏէրն մեր խոստովանելով Աստուած եւ մարդ կատարեալ, ո՛չ այլ ինչ ասէ եւ դաւանի՛ եթէ ոչ երկու բնութիւն, թէպէտ առ բարձրամի գայմագղութեան պարզամտաց, առ ի չիմանալ երկու բնութեամբն եր(կ)ու անձնաւորութիւն, ոչ միշտ ներգործութեամբ հետեւիցի արտաբերութեան բառիցն երկու բնութիւն, այլ ասիցէ Աստուած եւ մարդ կատարեալ:

Եւ առ այն թէ հարկաւոր իցէ ընդունել զժողովն Քաղկեդոնի, ասեմ. զի թէ զդաւանութիւնն ընդունել երեսի ծածկաբար, յայտ է թէ զդաւանողսն, եւ այն զի ի մէջ Ազգիս մերոյ գիտեցո՞ղ ոչ զոն ընդդիմացողը: Իսկ թէ հրամայէ Գերամբարձութիւն Զեբ յայտնի հրապարակել զ(ը)նդունելութիւնն, առ այս ունիմ ասել. զի եթէ ի ժամանակա թաղաւորութեան յունաց Հեթաիւլի եւ Ալէքսի, յանտէ-

բուժեան Ազդիս Հայոց՝ ի ժամանակս Հերակլի, եւ ի մասնաւոր տէրութեանն Տանն Կիլիկիոյ՝ ի ժամանակս Ալէքսի կարսեի, ժողովիւք ի Կարին եւ ի Սիս՝ Հազիւ թէ կարացին Համոզիլ պարզամիտքն մեր, զի՞նչ կրէն առնել նուաստութիւնս մեր ի ժամանակս զերութեանն, ի ներքոյ տէրութեան սոցա՝ որ եւ ոչ զնոցայն աշխատութիւն Համագործակցաց զԺողովսն կարաց Հաստատելաւն պահել մայրն ըստուհակութեան նմանց որդեկաց եւ ի վաղեմակիրք սովորականի բնութեանէն: Քանզի այնոքիկ զոր եւ զարիւն վր ի ձեռին առեալ, եւ ըզգլուին իմ զորոգայթի եղեալ, (զոր Տէր աղատեսցէ), եւ ծածկաբար թոյլ ետու եղանիլ ի Բերիայ եւ ի Գաղատիայ, իրաւի մեծ իրք են, սակս որոց թէ զորքանս կասկածանս կրեմ եւ զողամ յԱզգէս իմմէ եւ իշխանութեանն սոցա, միայն Աստուծոյ է գիտելի:

Վերջապէս ասեմ, եթէ ոչ Հոգասցէ Սուրբ Ժողովն զարնս երիս վերոյ դրեցեալսն, արդարեւ անկարելի է ծածկեցելոցն թոյլ տուեցելոցն թաղել, եւ աշխատութիւնն իմ եւ Զեր առ ոչինչ լինին: Եւ կամ ինձ թուի թէ զարեւն իմ առնուլ եւ անհետ փախչել Երեւի: Ո՞չ ապաքէն եւ Գերամբարձութիւնդ զրեալ էք թէ այս իր երկայնամտութեան եւ Համբերութեան կարօտի:

Իսկ առ այն թէ զբերոց է Սուրբ Ժողովն ծայրագոյն դեպպանին Կալիիոյ յանձնարարութիւն վասն քո: Առ որ ասեմ թէ՝ նա իւրմէ աստուածօրութեանէ՝ զրդեցեալ՝ եւ ոչ յորդորողի վարօտի, առ ի առնել զբարեբարութիւնն առ իս եւ առ Ազգն իմ. որպէս եւ արարն իսկ զանասելի եւ անճանալի բարեբարութիւն մեզ, ի կողմանէ Սրբոյ Երուսաղեմի արքունական գրոյն, (Հարկացողիչ Հրամանաւ Կալիիոյ բարեպաշտադոյն եւ քրիստոնէադուներ ի Կայսերն, եւ նորին արժանաւոր փոխանորդի Տեառն իմոյ Տեառն Տէ Ծուրւոյ՝ գերիշխան Քարտինալի եւ ամենից գովութեանց արժանաւորի առն Աստուծոյ), որ իրաւի այլոց ձեռամբ լինիլն էր անկարելի, զորմէ մեծապէս շնորհակալ եմ, եւ յուսամք վայելիլ բարեբարութեամբ նորա եւ զայլ եւս օգտակարութիւնս: Բայց զբերն Սրբոյ Ժողովոյն՝ եղեցի պսակ ի վերայ պսակի, զի եւ զարն ոչ եմ մոռացեալ, զոր բերեմն աղայեցի զԳերամբարձութիւնդ զրեւ զյանձնարարութիւն վասն մեր:

Նաեւ Գերամբարձութիւնդ խոստացեալ էր յղել անարժանիս զարժանաւոր նշան սիրոյ. եւ զի՞նչ է, Տէր իմ, աշխատութիւն Հաստատելի Գերապատիւ անձինդ: Բայց զի ոչ եմ ասելախառ, ահա զոր դեռ եւս ոչ եմ ընկալեալ, իբրեւ զ(ք)նդունող շնորհակալ եմ, որպէս եւ յամենայնի եւ առ ապա, եւ միմեզնի ի կէտ կոչման իմոյ, եւ առ զթիմն վասն կենդանութեանդ մնալ միշտ ողջ ի պարծանս իմ:

Է

Սակայն մնան մեզ ոմանք բանք խորհրդարար ծանուցանելիք Գերամբարձութեանը, զի եթէ միութիւնն բարեգոյն է՝ որ զբարդումն մի առնէ, եւ երկպառակութիւնն չար՝ որ զմիինն ի բազումս բաժանէ, ուրեմն ոչ լինի միութիւն եթէ ոչ բարձմամբ երկպառակութեան, եւ ստորադրելոցն հպատակութեամբ. զի թէ քաղաք յայտամ ազնուանայ եւ շինի՝ յորժամ դատաւորքն օրինաց հնազանդիցին, եւ քաղաքացիքն դատաւորաց՝ ըստ Սօքրատայ, ուրեմն յայտ է թէ յայնժամ առաւել լինի միութիւն՝ յորժամ իմն եւ քոյն բարձցի ի միջոյ:

Իսկ Ալին մերոյ թէ ո՞յք եւ վրդովիչք միութեան, յայտ է Ձերումդ Գերամբարձութեան, զի յԱղին մերում զտանին բաղում կարգաւորք՝ թէ՛ ի Մեծն Հոռն, եւ թէ աստ ի Մեծ քաղաքս, ոչխարենի մորթովք ծածկեցեալք. եւ մանաւանդ աստ եղեալքն, որք ոչ Հոռնայ Գահանայապետին բորտարէս հնազանդին՝ եւ ոչ մեզ, այլ որքան անհատք՝ աշխարհ եւ հաւատք դոն ի միջի նոցա, որք եւ ի պաշտօնակցէ մերմէ աստուածասէր Եպիսկոպոսէն երեսք զտեալք, (որոց առաւել ունինդ զնէ՝ քան թէ ճշմարտասիրաց), որ եւ նոքա ոմանք արգելումն զգալն Արգի մերոյ ի մեր անդեցիս, իբր ի տանէ խտրելոյ, զոր եւ տչ Առաքեալքն արարին զայն խտրութիւն, որք ի տաճար Սօղոմօնի անխտրարար մտեալք՝ զաղօթս մատուցանէին, որպէս դրեալ է ի բաղում անդիս Գործոց Առաքելոց կանոնական զըրքոյ: Եւ ոմանք ոչ արգելումն՝ ներհակ մտացն արգելադրաց. եւ արգելադրաց միտն է՝ ժողովուրդ իւրացուցանել, պատճառաւ դրամոյ հաւաքման, եւ ոչ վրէժինդրութեամբ աստուածապաշտութեան: Ոման արգելումն յաւարտս պահոց մերոց զարգելեալ կեդրակուրս, եւ ոմանք արձակօրէն հրամայենք ուտել. որք եւ ոչ համաձայնին յիրս անխտրելիս, յորմէ պատահի առաւել տարածայնութիւն: Քանզի Աղքն մեր եթէ սակաւ ինչ թոյլատրեցի ուտել զձէթ՝ սկսանի ի ձուկն, եւ եթէ թոյլ տացի ձկան՝ սկսանի ի միս, զոր եւ բազումք զտանին աշխարհատեալք յերկոցունց կողմանց, եւ յայլ եւս չարազոյն ի խորս մրդեալք, զի որքան մեք ուտեմք՝ յայնժամ ուտեն եւ ինքեանք թէ հայ եմք. եւ թէ ուտեն ձերայինքն՝ ուտեն ընդ նոսա, թէ ի նոցանէ եմք. եթէ պահեն ձերայինք՝ ուտեն ընդ մեզ, եւ թէ պահեմք մեք՝ ուտեն ընդ ձերայնոց. յորոց երեւի թէ ոչ իցէ շաւիղ ցոցա աստուածապաշտութեան՝ այլ որովայնապաշտութեան:

Վասն որոյ հարկն խաղաղութեան պահանջէ զհնար աշոցիկ ըստորեւ գրելոց հոգալ ի Հոռնայ Սուրբ Ժողովոյն, զի մի՛ յետոյ կայծն յամելով հրդեհ լինիցի:

Նախ թէ ամենայն ազգ իւրում զլիաւորին հնազանդ կացցէ, ու

յորդէստեւ պատճառն անհնարադուրեման բարձաւ ի միջոյ, որ էջ նշողքն:

բ. Անխտարար յեկեղեցի իւր դնացէ, առանց արգելման ի տօնա տէրունականս, ուխտի պատճառաւ գնալոյ եւ ի լաթինականն. զի թէ ի մերն անխտարար պայցեն՝ ոչ խափանին եւ ի ձերսդ դալոյ եւ գնալոյ:

գ. Զպահա բնականս սահմանեալս ի յիւրեանց նախնեաց՝ մի՛ լուծցեն:

դ. Ի Մարմնոյ եւ յԱրեան ճաշակմանէ, յորմէ եւ իցէ եկեղեցւոյ, մի՛ խորիցեն ընկալնուլ:

ե. Զխոստովանութիւնն առնիցեն ում եւ որում հանդիպիցի, եթէ կատարեալք իցեն խոստովանահարքն եւ կարիցեն ըստ ցաւոցն զպահանի հնարել, բայց այնու մտօք՝ եթէ ի խոստովանահարց ոչ բըռնադատիցին ի կողմանէ խղճի մտաց. զի զայն եւ ոչ մեք կամիմք:

զ. Զսահմանեալ հարկս եւ իրաւունս առաջնորդականս, եւ կամ Աթոռոց Աղգին իւրեանց՝ թարց հակառակելոյ տացեն, եւ զկամաւորական նուէքս ում եւ կամին եւ ախորժեն՝ մի՛ արգելցեն, զի յայնմ կողմանէ ազատ է անձնիշխանութիւն սողողին, եթէ տալի տեղին համեստ իցէ եւ անվնաս:

է. Մի՛ բարոյիչքն նախատիցեն զաւանդութիւնս ալլոց ազգաց ի յատենի, այլ օգտակարքն յանձնիցեն խոստովանահարց ասիլ խորհրդականաբար:

ը. Զի անուն հերետիկոսութեան մի՛ վերադիցեն մեզ հպատակելոցն, զի մի՛ եւ ինքեանք զնոյնն փոխարէն լուիցեն, յորմէ ծնանի մեծազոյն պժուկիւն:

թ. Զի մի՛ դուրմ մի ազգ, բաժանեցեն եւ յատկացուցեն ինքեանց զայլ եկեղեցի, եւ զայլ կրօնս եւ արարողութիւնս, յորմէ մանաւանդապէս խորելի է առ ի բարձումն բաժանման, մանաւանդ զի քրէական մեղք համարի այն, զհրամանաւ արքունակաւ տուեալ եկեղեցիս ի թաղաւորութեան Ալի Օսմանցւոց բաժանել եւ իւրացուցանել, եւ զքնականն առնել անբնական, եւ ընդդէմ փատթի մորեցման:

ժ. Զի մի՛ կարգաւորք թէ՛ լաթինականք եւ թէ՛ հայկականք, յայսմհատէ ի տունս պատարագիցեն, եւ մի՛ ի տունս աշխարհականաց՝ թարց բանաւոր պատճառի խոստովանութեան՝ մի եւ մուտ առնիցեն, յորմէ վատթարադոյն ի մերոց եւ յայլազգեաց ծնանի խորհուրդ. այլ ի ժամանակի սողողութեան՝ ում եւ կամին խոստովանեցին, թարց բռնադատման խղճի մտաց. եւ ի ժամու հիւանդու-

Թեան սաստկացելոյ՝ կարի զգուշութեամբ լինիցի իւր եւ մտաւ վարդաւորաց ի տունս հիւանդաց. ո՞չ ապաքէն եւ ի ժամանակս հալածման կոտորածոց թաղաւորաց, ի գոմս եւ ի յայրս թաքնէին հաւատացեալքն, եւ այժմ փառք Տեառն, եկեղեցիք բաց են եւ ոչ գոյ արդելովան յո՛ր եւ իրէ եկեղեցւոյ:

Ժա. Զի աստի եղեալ եպիսկոպոսին, եւ զկնի եկեղեցն յաջորդաց, պատուէր տացի, զի մի՛ զազգն բաժանել ջանայցեն, եւ յեկեղեցիս լաթինականս յայտնի եւ ծածուկ դրամոց հաւաքումն լիցի. երբեմն թէ՛ ձեզ յատուկ եկեղեցի տալոց եմք շինել, եւ կամ թէ՛ վասն հալածման այսքան արկղ զնաց, իմտաւ արէք. եւ կամ յատուկ դանձանակ եւ դանձապետ եւ փրայրացեալք սահմանիցին. եւ կամ թէ ի տէֆտէր անցուցանելոյ աղաղաւ, զոր և ո՛չ Դաւթի ներեաց Աստուած ի թուել զԺողովուրդն: Նաեւ մի՛ լիցի նամակ շրջագայական տալ աղքատացն Հայոց, որ մե՛ր է այն գործ, տը այսոքիկ պատահեցան երկու երեք ամաւ յառաջ: Եւ եթէ այլ ինչ վասն խաղաղութեան եւ բարեկարգութեան իրք իցեն հոգալիք՝ կամք Գերամբարձութեան Զեր է:

Որք եթէ այսոքիկ վերոյ գրեցեալքս հրամանաւ սաստկադունիւ ի Հոռոմայ Քահանայապետէն եւ ի Սրբոյ Ժողովոյն կանոնադրիցին, ազգամբ Գերամբարձութեանդ, հաւատամ թէ՛ օր ի վերայ աւուր՝ խաղաղութիւնն արճեսցի եւ բաժանման անունն անհետ կորիցէ, որ եւ յայնհետէ իբրեւ թռչունք նմանիք երամովին շրջելովք, փրկիցի Եկեղեցին մի՛ իբրեւ զտապանն Նոյեան, ունելով զգառինս եւ զոչխարս, եւ զսուրբս եւ անսուրբս ի Ժողի իւրում. եւ իւրաքանչիւրոցն զնմանական ճարակ հոգալով, եւ երթ եւ փեք առ միմեանս ոչ պակասելով, եւ ոչ նախատելի անունն ակտարմայութեան ի բերանս այլազգեաց զալով. եւ Աղգն մեր հնազանդ եւ հպատակ ամենեւրջանիկ թաղաւորին մերոյ Օսմանցւոց երեսելով: Որ թէպէտ զմիւս գիրն յօժարութեամբ ետու ծայրագոյն եւ քրիստոսասէր Հրեշտակին Զերոյ եւ հոգեւորապէս փրայրացելոյն իմոյ, սակայն եթէ խորհրդական գրոյս խնդիրքն ոչ կատարիցին ի Հոռոմայ՝ կարծեմ թէ խաղաղութիւնն ոչ կայուն եւ հաստատ մնայ()

Résumé**DEUX NOUVELLES LETTRES
DU PATRIARCHE YOVHANNÈS KOLOT****P. SAHAK DJEMDJEMIAN**

Deux nouvelles découvertes dans le domaine épistolaire sont ici publiées. Ce sont les deux lettres du Patriarche arménien Yovhannès Kolot, datées du 27 Mai 1740 et adressées l'une à l'Archevêque de Paris le Cardinal André de Fleury, et l'autre au Cardinal de Rome Belluga. Le contenu des lettres traite des problèmes concernant des questions œcuméniques entre l'Eglise arménienne et celle de Rome. Les deux susdites lettres sont très intéressantes par leur contenu, car elles expriment nettement les conceptions d'avangarde du Catholicos Kolot sur le problème de l'œcuménisme. Il présente avec clarté les grosses difficultés de l'Eglise arménienne accentuant sur l'orthodoxie et la pureté de son Eglise qui ne diffère de l'Eglise de Rome que par son rite et sa liturgie. Il montre toute sa bonne volonté cédant sur beaucoup de point, mais pour ce qui concerne certaines difficultés liturgiques, comme le «Trisagion» et ses expressions hôtées par Rome, l'expression «au Saint Esprit qui procède du Père et du Fils», ainsi que la mention du nom du Catholicos arménien durant la messe, il s'en remet à la réponse consentante de Rome afin de réaliser l'union des Eglises si ardemment désirée.